

КАРТИНА СВІТУ ПРОФЕСІЇ ТА РІВНІ РЕФЛЕКСИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

У статті проаналізовано зв'язок рефлексивності професійної свідомості студентів-філологів з імпліцитними структурами картини світу філологічної професії. Порівняння специфіки професійної свідомості молодших і старших курсів бакалаврату здійснювалося на результатах застосування асоціативного експерименту, психосемантичного диференціала, рисункової методики «Світ філології». У першокурсників-філологів виявлено статистично значущий зв'язок між такими характеристиками «світу філології», як кутастість, активність, швидкість. Значущих кореляційних зв'язків між характеристиками світу професії та рефлексивністю чотирьохкурсників встановлено не було.

Ключові слова: свідомість, професійна свідомість, рефлексивність, філолог, психосемантика, професійна картина світу.

Постановка проблеми. Розуміння того, як студент сприймає майбутню професію, немичче визначає ті аспекти, на які має бути спрямована робота з формування професійної свідомості. Поряд із терміном «філологічна інтуїція» та «філологічна мотивація», поняття «професійна свідомість філолога» вживається в педагогічному дискурсі вищої освіти. Проте психологічних досліджень філологічної свідомості нами знайдено не було, а тому вивчення змістового наповнення, структури, функцій, механізмів і вікової динаміки філологічної свідомості залишається актуальною науковою проблемою.

Змістове наповнення професійної свідомості та визначення місця образу професії у свідомості студентів філологічних спеціальностей відбувається із застосуванням якісного аналізу, синтезу і порівняння зазначених вікових категорій.

У ході попереднього теоретичного аналізу було доведено важливість рефлексії у розвитку професійної свідомості та враховано актуалізацію, задіяність цього компоненту свідомості у здійсненні професійного вибору. Так, О.В. Дробот, спираючись на наукову школу О.Ф. Бондаренка [1] та праці О.М. Лозової [2], тлумачить рефлексію як «базовий компонент професійної свідомості майбутнього фахівця» [3, с. 85], розглядаючи її як механізм опосередкованого самопізнання, активного особистісного осмислення власної свідомості.

С.В. Васьківська [4] та В.І. Андрєєв [5] розкривають значення рефлексії в процесі професіоналізації, вказуючи на роль рефлексивності в усвідомленні актуальної діяльності та прямий зв'язок рівня рефлексивності й рівня професійної майстерності майбутнього фахівця. Отже, припускаємо, що рефлексія активним чином забезпечує та супроводжує процес професійного самовизначення та зростання.

Мета статті – емпірично виявити рівні рефлексивності професійної свідомості студентів філологічних спеціальностей з урахуванням вікової динаміки та рівнів її розвитку. Застосовано такі методи дослідження: методика А.В. Карпова «Діагностика рівня розвитку рефлексивності»; проективна рисункова методика «Світ філології»; факторний аналіз даних методом аналізу головних компонентів; U-критерій Манна-Уїтні.

Виклад основного матеріалу. Для діагностики рівня рефлексивності студентів-філологів була використана методика А.В. Карпова [6]. За результатами застосування методики в абсолютних величинах серед студентів першого року навчання отримано таку картину показників (рис. 1).

Серед першокурсників найбільш виразно представлено середній рівень рефлексивності, утричі менше осіб мають низький рівень рефлексивності, високий рівень мають найменше студентів. Серед студентів-чотирьохкурсників найменша кількість має низький рівень рефлексивності, найбільша – середній, утричі менша – високий рівень. Опитані респонденти чоловічої статі з обох груп вибірки показали середній рівень рефлексивності.

На наведеній нижче діаграмі (рис. 2) для об'єктивності порівняння показники подано у відносних величинах.

Таким чином, в обох групах вибірки переважає середній рівень рефлексивності (65,4% і 69,6% відповідно). Проте розподіл за низьким і високим рівнями очевидно вказує на різницю між групами. Так, серед першокурсників філологічного фаху більше представників низького рівня особистісної рефлексивності (23,1% проти 8,7%), тоді як серед студентів-чотирьохкурсників більше респондентів мають високий рівень рефлексії (21,7% проти 11,5%). Хоча, на перший погляд, можна припустити значні відмінності між групами

студентів, для перевірки припущення використаємо U-критерій Манна-Уїтні.

Згідно з обраним методом, можемо висунути такі гіпотези:

H0: Рівень ознаки в групі 2 не нижчий за рівень ознаки в групі 1.

H1: Рівень ознаки в групі 2 нижчий за рівень ознаки в групі 1.

Розрахунок проводиться за формулою:

$$U = n_1 \cdot n_2 + \frac{n_x \cdot (n_x + 1)}{2} - T_x$$

n_1 – кількість одиниць у першій вибірці;

n_2 – кількість одиниць у другій вибірці;

T_x – більша з двох рангових сум.

Отриманий результат ($U = 265,5$) локалізується в зоні незначимості, отже, гіпотеза H0 підтвердилася: відмінності у рівні розвитку рефлексивності статистично не значимі. Значною мірою це зумовлено високими показниками рефлексії середнього рівня в обох групах.

Таким чином, виходячи з вищезазначеної позиції, що рівень рефлексивності зумовлює процес усвідомлення актуальної дійсності та професійного самоздійснення, можемо стверджувати: хоча серед чотирьохкурсників є незначне переважання осіб, що здійснили осмислений вибір філологічної освіти, значної різниці між підвбірками не існує.

Для більш глибокого вивчення структури рефлексивності студентів-філологів було проведено факторний аналіз відповідей респондентів на питання опитувальника. Кожне твердження було закодоване відповідно до його порядкового номера в опитувальнику.

За отриманими результатами у кожній з груп вибірки виділено по 6 факторів, що охоплюють близько 54% дисперсії студентів першого року навчання та близько 61% дисперсії студентів-чотирьохкурсників.

Спершу наведемо дані першокурсників. У процесі обробки було отримано повну пояснену дисперсію та матрицю вилучених компонентів і шість значущих факторів, які в сумі оцінюють 54% дисперсії у судженнях досліджуваних. Перший фактор пояснює 12,1% дисперсії, другий фактор –

8,8%, третій – 8,5%, четвертий фактор – 8,3%, п'ятий фактор – 8,1%, шостий – 8%.

Перший фактор біполярний. Позитивний полюс включає в себе твердження «для мене важливо уявляти деталі та хід майбутньої роботи» (,830), «зазвичай, маючи ідею, я прокручую в думках свої ідеї, уточнюючи деталі, розглядаючи усі варіанти» (,719), «перш, ніж прийняти рішення, я завжди прагну все ретельно обміркувати» (,664), «перш, ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково зважу, якими словами не скривджу її» (,615), «розв'язуючи складну задачу, думаю про неї, навіть займаючись іншою справою» (,593), «перш, ніж зробити діловий телефонний дзвінок, я зазвичай подумки планую розмову» (,488). Негативний полюс – «іноді я приймаю необдумані рішення» (-,469). Фактор отримав назву «*ретельність – необдуманість*».

Другий, однополюсний, фактор містить дескриптори «я досить легко приймаю рішення щодо коштовної покупки» (,832), «я намагаюся не думати про думки та почуття, які викликають в оточуючих мої слова та вчинки» (,760), «я турбуюся про своє майбутнє» (,669), «я надаю перевагу діям, а не розмірковуванням про причини невдач» (,456). З урахуванням змісту включень фактор отримав назву «*проспективна рішучість*».

Третій фактор також двополярний. Перший полюс включає твердження «коли я розмірковую або спілкуюся з іншою людиною, іноді раптово стає цікаво згадати, що стало початком ланцюжка роздумів» (,767), «закінчивши розмову, я іноді продовжую її подумки, наводячи нові аргументи на користь свого переконання» (,533), «часом я приймаю необдумані рішення» (,476), «розв'язуючи складну задачу, думаю про неї, навіть займаючись іншою справою» (,426). Другий полюс – «починаючи складне завдання, я намагаюся не думати про майбутні складнощі» (-,785). Назвемо фактор «*застрягання – заглиблення*».

Четвертий, двополюсний, фактор включає твердження «прочитавши хорошу книгу, я завжди довго про неї думаю та хочу обговорити її з кимось» (,837) і «я часто ставлю себе на місце

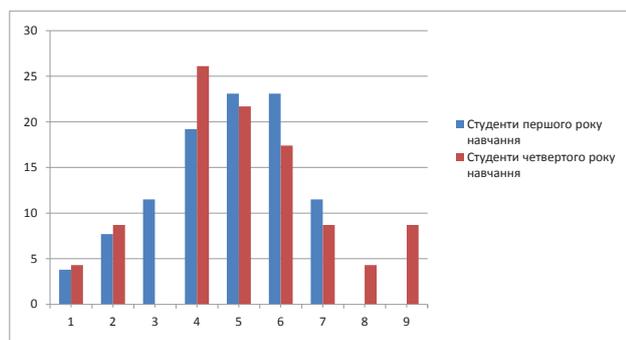

Рис. 1. Діаграма розподілу стенових балів за опитувальником А.В. Карпова

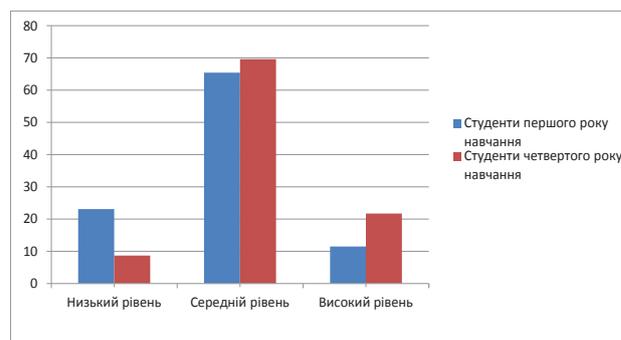

Рис. 2. Діаграма розподілу респондентів за рівнем рефлексивності

іншої людини» (.736) на позитивному полюсі, та «я турбуюся про своє майбутнє» (-.453), «перш, ніж зробити діловий телефонний дзвінок, я зазвичай подумки планую розмову» (-.406) на негативному, що сукупно складає фактор «*соціальність – тривожність*».

П'ятий також знову двополюсний. Позитивний полюс: «вважаю, що у багатьох ситуаціях треба діяти швидко, керуючись першою думкою, що спала» (.834), «якщо я з кимось сварюся, то у більшості випадків не вважаю себе винним» (.677), «Якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи над тим, хто у ньому винен, я спершу починаю з себе» (.506), «часом я приймаю необдумані рішення» (.401). Негативний полюс – «перш, ніж прийняти рішення, я завжди прагну все ретельно обміркувати» (-.477). Фактор було названо «*імпульсивна імунітивність*».

Шостий фактор однополюсний і наповнений компонентами «я маю конфлікти через те, що іноді не можу передбачити, якої поведінки від мене очікують» (.896), «часом я не розумію, чому хтось мною незадоволений» (.552), «мені було б важко написати серйозного листа без попереднього складання плану» (.459), «перш, ніж прийняти рішення, я завжди прагну все ретельно обміркувати» (.414). З урахуванням сукупної семантики фактор має назву «*соціальна нереклексивність*».

Отже, структура рефлексивності студентів першого року навчання характеризується нестійкістю, що проявляється на поведінковому рівні. З одного боку, вони прагнуть все ретельно спланувати, проте імпульсивно піддаються спонтанним рішенням, через що мають конфлікти з оточуючими. Конфлікти неминучі, адже, вирішивши досягти мети, першокурсники докладають максимум зусиль, не звертаючи увагу на інші фактори, на зміну ситуації – їх бажання стає певною манною, «ідеєю фікс». Якщо мети досягти не вдалося, студенти звинувачують якісь зовнішні фактори, не беручи на себе відповідальності та дипломатично намагаючись не виказати докорів оточуючим людям. В основі такого «імпульсивного досягання чогось» лежить велика тривога перед майбутнім. Першокурсники мають потребу у спілкуванні, комунікації, проте, не маючи достатньої соціальної рефлексивності, уміння аналізувати взаємовідносини та планувати їх розвиток, прогнозувати наслідки власних дій, іноді лишаться її незадоволеною, що може викликати підвищення рівня тривоги, утворюючи замкнуте коло для юнака чи юнки.

Наступним фокусом дослідження є структура рефлексивності чотирьохкурсників. У процесі обробки було отримано шість значущих факторів, які в сумі описують 61% дисперсії досліджуваних. Перший фактор пояснює 16,5% дисперсії, другий

фактор – 10,4%, третій – 9,7%, четвертий фактор – 8,7%, п'ятий фактор – 8,2%, шостий – 7,8%.

Перший, біполярний, фактор має таке позитивне поле семантики: «для мене важливо уявляти детальний хід майбутньої роботи» (.857), «я часто уявляю себе на місці іншої людини» (.832), «перш, ніж прийняти рішення, я завжди прагну все ретельно обміркувати» (.754), «якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи над тим, хто у ньому винен, я спершу починаю з себе» (.596) та негативний полюс: «я маю конфлікти через те, що іноді не можу передбачити, якої поведінки від мене очікують» (-.724) і «часом я не розумію, чому хтось мною незадоволений» (-.505). Враховуючи його зміст, фактору було дано назву «*передбачливість – нерозуміння ситуації*».

Другий, однополюсний, фактор широко представлений такими твердженнями: «я надаю перевагу діям, а не розмірковуванням про причини невдач» (.933), «вважаю, що у багатьох ситуаціях треба діяти швидко, керуючись першою думкою, що спала» (.808), «починаючи складне завдання, я намагаюся не думати про майбутні складнощі» (.501), «іноді, обдумуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки спілкуюся з нею» (.469) та «закінчивши розмову, я іноді продовжую її подумки, наводячи нові аргументи на користь свого переконання» (.455). З урахуванням сукупної семантики фактор отримав назву «*дієвість*».

Третій фактор представлений двома полюсами. Позитивний полюс: «зазвичай, маючи ідею, я прокручую в думках свої ідеї, уточнюючи деталі, розглядаючи усі варіанти» (.821), «мені було б важко написати серйозного листа без попереднього складання плану» (.763), «якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи над тим, хто у ньому винен, я спершу починаю з себе» (.450), «перш, ніж зробити діловий телефонний дзвінок, я зазвичай подумки планую розмову» (.430). Негативний полюс: «закінчивши розмову, я іноді продовжую її подумки, наводячи нові аргументи на користь свого переконання» (-.686). Це фактор «*планування – ригідність*».

Четвертий, однополюсний фактор, виражається через смислові компоненти: «якщо я з кимось сварюся, то у більшості випадків не вважаю себе винним» (.894), «я не часто жалкую про сказане» (.764), «я намагаюся не думати про думки та почуття, які викликають в оточуючих мої слова та вчинки» (.479). Цей фактор має назву «*екстрапунітивність*».

П'ятий компонент також однополюсний. Він включає дескриптори «часом я приймаю необдумані рішення» (.863), «я турбуюся про своє майбутнє» (.691), «часом я не розумію, чому хтось мною незадоволений» (.603), «коли мене раптово про щось питають, я можу відповісти перше, що

Таблиця 1

Матриця значущих кореляційних зв'язків рівня рефлексивності першокурсників і характеристик світу філології

		Індикатори семантичного диференціала		
		кутастий – округлий	активний – пасивний	швидкий – повільний
Рефлексія (стени)	ККр	-,572**		
	Знч	0,002		
Рефлексія (рівні)	ККр	-,553**	,397*	,401*
	Знч	0,003	0,045	0,042
** – статистична похибка $p \leq 0,01$;				
* – статистична похибка $p \leq 0,05$.				

спаде на думку» (,474). З огляду на зміст, назовемо фактор «*тривожна імпульсивність*».

Шостий фактор двополюсний. Позитивний полюс представлений категоріями: «розв'язуючи складну задачу, думаю про неї, навіть займаючись іншою справою» (,814), «коли я розмірковую або спілкуюся з іншою людиною, іноді раптово стає цікаво згадати, що стало початком ланцюжка роздумів» (,783), «іноді, обдумуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки спілкуюся з нею» (,491). Негативний полюс: «я намагаюся не думати про думки та почуття, які викликають в оточуючих мої слова та вчинки» (-,505). Сукупно це складає фактор «*інтровертоване застрягання*».

Узагальнюючи результати дослідження рефлексивності чотирьохкурсників, можна підсумувати, що для майбутніх філологів, чия професійна свідомість переважно сформована, характерна тенденція до планування, спроб передбачити та спрогнозувати деталі роботи, ситуації спілкування. Планування є неодмінним етапом активної цілеспрямованої діяльності, яка, втім, не часто коригується відповідно до змін обставин. Почасти така ситуація характерна через застрягання особистості на поточному проекті та незмогу відволіктися, озирнутися. Частина рішень приймається необдуманно-імпульсивно та може бути зумовленою внутрішньою тривогою. У конфліктних ситуаціях характерна позиція звинувачення оточуючих, у т. ч. й у власних невдачах.

У попередньому нашому дослідженні до таких продуктів діяльності досліджуваних, як проєктивний малюнок «Світ філології» (адаптована до завдань дослідження методика «Картина світу»), було застосовано метод семантичного диференціала. На актуальному етапі дослідження були проаналізовані отримані раніше дані на предмет наявності зв'язку між характеристиками картини «світу філології» та рівнем рефлексивності респондентів. Обрахунки проводилися за допомогою критерію кореляції Спірмена, використовувалися два показники рівня рефлексії – в 10-бальній стен-шкалі та у 3-рівневій системі оцінки: низький, середній і високий.

Спочатку були обраховані показники першокурсників (табл. 1).

Як видно з результатів розрахункової табл. 1, існує статистично значущий зв'язок між такими характеристиками «світу філології», як *кутастість*, *активність*, *швидкість*. А саме: для осіб із вищим рівнем рефлексивності образ «світу філології» більш опуклий ($r_s = -0,572$, $p \leq 0,01$), швидший ($r_s = 401$, $p \leq 0,01$) та активніший ($r_s = 0,397$, $p \leq 0,05$). Усі коефіцієнти вказують на зв'язок середньої сили. Проте слабші зв'язки не проявилися, коли для розрахункових точок використовувалася більш диференційована шкала.

Потім було обраховано показники чотирьохкурсників. Незважаючи на те, що відмінності між першим і четвертим курсом зафіксовані лише за шкалою активності, значущих кореляційних зв'язків між характеристиками світу професії та рефлексивністю чотирьохкурсників встановлено не було.

Висновки. Згідно з даними порівняльного аналізу, відмінності у рівні розвитку рефлексивності першого і четвертого курсів майбутніх філологів статистично не значимі. Порівнюючи рефлексивні «портрети» студентів першого року навчання та чотирьохкурсників, можемо констатувати, що для обох груп характерна внутрішня тривога, що може бути як особистісною рисою, яка зумовила вибір філологічної спеціальності, так і ситуативно-зумовленою характеристикою, що проявилася через стресовість ситуації вступу та навчання. Для респондентів обох груп характерне переважання цілеспрямованої, напористої діяльності над обдумуванням і міркуванням. Втім, студенти-чотирьохкурсники більше часу приділяють плануванню, можливо, через більший життєвий досвід чи зовнішні обставини. У конфліктній ситуації та в ситуації неуспіху для студентів характерні різні типи реакції: якщо першокурсники звинувачують обставини, то чотирьохкурсники – оточуючих людей.

Отримані матеріали можуть бути використані у системі підготовки філологів під час викладання низки навчальних дисциплін.

Література:

1. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. Москва: Класс, 2001. 336 с.
  2. Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу: монографія. Київ: Слово, 2011. 176 с.
  3. Дробот О.В. Психосемантика управлінської свідомості керівника: монографія. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова; Донецьк: Східний видавничий дім, 2014. 372 с.
  4. Васьковская С.В. Психологические условия формирования профессионального самосознания будущего учителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Киев, 1987. 19 с.
  5. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. Казань: КГУ, 1996. 198 с.
  6. Карпов А.В., Пономарева В.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва: ИП РАН, 2004. 422 с.
-

Пустовий С. А. Картина мира профессии и уровни рефлексивности будущих филологов

В статье проанализирована связь рефлексивности профессионального сознания студентов-филологов с имплицитными структурами картины мира филологической профессии. Сравнение специфики профессионального сознания младших и старших курсов бакалавриата осуществлялось на результатах ассоциативного эксперимента, психосемантического дифференциала, рисуночной методики «Мир филологии». У первокурсников-филологов выявлено статистически значимую связь между такими характеристиками мира филологии, как угловатость, активность, быстрота. Значимых корреляционных связей между характеристиками мира профессии и рефлексивностью четырехкурсников установлено не было.

Ключевые слова: сознание, профессиональное сознание, рефлексивность, филолог, психосемантика, профессиональная картина мира.

Pustovyi S. A. Picture of the world of profession and reflexivity levels in future philologists

This article analyzes the connection between reflexivity of professional consciousness of philology students and implicit structures of the picture of the world of philological profession. Specifics of professional consciousness in junior and senior bachelor's degree students have been compared based on the results of an associative experiment, psychosemantic differential and the World of Philology picture methodology. A statistically-significant correlation between such characteristics of the world of philology as awkwardness, activity and quickness has been found in first-year philology students. Both respondent groups were prone to inner anxiety, which could be either a personal feature or a situational characteristic manifesting itself as a result of the nerve-racking situation of enrollment and study. In respondents from both groups, purposeful, persistent activity prevails over thinking and contemplation. Fourth-year students devote more time to planning, perhaps due to larger life experience or external circumstances. No significant correlations have been found between characteristics of the world of profession and reflexivity of fourth-year students.

Key words: consciousness, professional consciousness, reflexivity, philologist, psychosemantics, professional picture of the world.